
РЕЗУЛЬТАТИ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЗАГАЛЬНО- ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

The article shows an attempt to summarize the research results of the i tnilists participants of scientific practical conferences on the problems of integrating national higher education into European educational area in the context of the Bologna process.

Keywords: *Bologna Process, a single European educational space, a national educational system, mobility, two level education, credit and modular training, qualifications.*

Актуальність теми. Глобальні процеси, що відбуваються в освіті, посилена взаємозалежність інтересів суб'єктів міжнародних відносин на початку третього тисячоліття обумовлюють розширення та уніфікацію національних освітніх систем.

Вимогою часу стає підготовка фахівців нової якості - здатних творчо мислити, швидко орієнтуватися в сучасному насиченому інформаційному просторі, приймати нестандартні рішення, вчитися і розвиватися протягом усього життя, а головне - бути патріотами.

Реформування вищої освіти України, як відомо, ґрунтується на таких засадах:

- по-перше, це національна ідея вищої освіти, зміст якої полягає у збереженні і примноженні національних освітніх традицій. Вища освіта покликана виховувати громадянина держави Україна, гармонійно розвинену особистість, для якої потреба у фундаментальних знаннях та підвищенні загальноосвітнього і професійного рівнів асоціюється зі зміцненням своєї держави;
- по-друге, розвиток вищої освіти повинен підпорядковуватись законам ринкової економіки. Водночас необхідно враховувати не менш важливі чинники - соціальні, політичні, духовного життя, суспільної свідомості, культури та морально-психологічних цінностей. Значна частина проблем, що накопичилися у системі вищої та середньої осві-

ти, пов'язані насамперед з розбалансованістю комплексу зазначених чинників суспільних перетворень;

- по-третє, розвиток вищої освіти слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у т.ч. європейських. Зокрема, привести законодавчу і нормативно-правову базу вищої освіти України до світових вимог, відповідно структурувати систему вищої освіти та її складові, упорядкувати перелік спеціальностей, переглянути зміст вищої освіти; забезпечити інформатизацію навчального процесу та доступ до міжнародних інформаційних систем у вищій школі. Необхідно не лише орієнтуватись на ринкові спеціальності, але й наповнити зміст освіти новітніми матеріалами, запровадити сучасні технології навчання з високим рівнем інформатизації навчального процесу.

Саме для глибокого осмислення пріоритетів, принципів та напрямів реформування вітчизняної вищої освіти, окреслення шляхів її інтеграції в європейський і світовий освітній простори, вироблення відповідних рекомендацій Закарпатський державний університет спільно з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту запровадив з 1999 року щорічні міжнародні науково-практичні конференції. Постійними їх учасниками є представники провідних вузів України і сусідніх з нею країн-членів ЄС (Словаччини, Угорщини, Румунії).

За час, що минув, проведено 20 таких конференцій, їх учасниками були понад 1500 вчених з 8 країн, які піддали глибокому аналізу теоретичні і практичні аспекти адаптації національної освіти України до європейських стандартів і вимог Болонського процесу і виробили практичні рекомендації щодо впровадження складових механізму забезпечення процесу інтеграції в європейський освітній простір на основі використання кращого досвіду вищої школи України.

Метою дослідження є аналіз результатів провадження вимог Болонської декларації в загальноєвропейський освітній простір.

Виклад основного матеріалу. Основні тенденції щодо створення Зони європейської вищої освіти були сформульовані

у Сорбонській декларації "Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти" (травень 1998р.) [1]. У Спільній декларації про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти зазначалось, що відкрита зона європейської вищої освіти несе багатство позитивних перспектив, звичайно ж, з повагою до наших відмінностей, але вимагає, з іншого боку, продовження зусиль з ліквідації бар'єрів і розроблення таких рамок для викладання та навчання, які розширили б мобільність і зробили співпрацю ближчою, ніж будь-коли.

Міжнародне визнання й привабливий потенціал систем освіти європейських країн безпосередньо пов'язані з їх зовнішньою та внутрішньою зрозумілістю. З'являється необхідність у системі, в якій для міжнародного порівняння і еквівалентності повинні існувати два основні цикли: доступеневий та післяступеневий. Студенти доступеневого циклу повинні мати доступ до диверсифікованих програм, що включають можливість міждисциплінарних занять, розвиток знань з іноземних мов та використання нових інформаційних технологій. Міжнародне визнання першого ступеня, як відповідного певному рівню кваліфікації, важливо для успіху цієї спроби, яка б зробила схеми вищої освіти зрозумілими для всіх. У післяступеневому циклі повинен бути вибір між більш короткою за тривалістю програмою отримання ступеня магістра і більш тривалою програмою отримання докторського ступеня з можливістю переходу від однієї програми до іншої. І в першій, і в другій програмах відповідний акцент повинен бути зроблений на дослідницькій та самостійній роботі. Студенти як доступеневого, так і післяступеневого циклів повинні заохочуватися до того, щоб проводити принаймні один семестр в університетах поза своєю країною. У той же час дедалі більша кількість викладацького та дослідницького персоналу повинна працювати в європейських країнах, відмінних від своєї власної. Підтримка Європейським Союзом, що зростає, мобільності студентів та викладачів повинна використовуватися повністю [2].

Після того, як Сорбонська декларація визначила центральну роль університетів у розвитку європейських культурних цінностей та обґрунтувала необхідність створення

зони європейської вищої освіти як основного шляху розвитку мобільності громадян з можливістю їх працевлаштування, надзвичайно важливою подією стала Спільна заява європейських міністрів освіти від 18-19 червня 1999 р. у м. Болонья "Зона європейської вищої освіти". Болонська конвенція стала стратегічним орієнтиром на шляху формування єдиного освітнього простору в Європі.

У прийнятому в Болонії документі особлива увага приділена основним принципам формування Зони європейської вищої освіти, а також сформульовані першочергові цілі для просування європейської системи вищої освіти цілим світом, зокрема [3]:

- прийняття системи впровадження Додатка до диплома з метою сприяння працевлаштуванню європейських громадян і міжнародній конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти;

- прийняття системи, заснованої на двох ключових навчальних циклах: додипломному та післядипломному. Доступ до другого циклу навчання буде вимагати успішного завершення першого, який має тривати щонайменше три роки. Ступінь, що присвоюється після завершення першого циклу, має бути затребуваний на європейському ринку праці як кваліфікація відповідного рівня. Кінцевим результатом другого навчального циклу має бути ступінь магістра та/або доктора, як у багатьох європейських країнах;

- впровадження системи кредитів на зразок Європейської системи трансферу оцінок (ECTS) як відповідного засобу сприяння більшій мобільності студентів. Кредити можуть бути отримані також поза межами вищих навчальних закладів, включаючи навчання протягом усього життя, за умови їхнього визнання з боку зацікавлених університетів;

- сприяння мобільності шляхом усунення перешкод ефективному здійсненню вільного пересування, з акцентом на: забезпечення студентам доступу до можливості отримання освіти та практичної підготовки, а також до відповідних послуг; забезпечення визнання та зарахування часу, який викладач, дослідник або особа з числа адміністративного персоналу витратили на проведення досліджень, викладання та стажування в європейському навчальному закладі зі збереженням їхніх прав, встановлених законом;

-
- сприяння європейському співробітництву щодо забезпечення якості освіти з метою вироблення порівняльних критеріїв та методологій;
 - сприяння необхідним європейським поглядам у галузі вищої освіти, зокрема щодо розробки навчальних планів, співробітництва між освітніми закладами, схем мобільності, спільних програм навчання, практичної підготовки та проведення наукових досліджень.

У період з 1998 по 2003 рр. у рамках Болонського процесу були виділені основні підходи та етапи формування Зони європейської вищої освіти і сформульовані шість ключових позицій:

Уведення двоциклового навчання. Фактично пропонується ввести два цикли навчання: 1-й - до одержання першого академічного ступеня і 2-й - після його одержання. При цьому тривалість навчання на 1-му циклі має бути не менше 3-х і не більше 4-х років. Навчання впродовж другого циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років).

Запровадження кредитної системи. Пропонується запровадити у всіх національних системах освіти систем обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах. За основу пропонується прийняти ECTS (Європейська система зарахування кредитів (залікових одиниць трудомісткості), зробивши її нагромаджувальною системою, здатною працювати в рамках концепції "навчання впродовж усього життя".

Контроль якості освіти. Передбачається організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що отримали випускники. Одночасно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти.

Розширення мобільності. На основі виконання попередніх пунктів передбачається істотний розвиток мобільності студен-

тів. Окрім того, ставиться питання про розширення мобільності викладацького й іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом. Передбачається зміна національних законодавчих актів у сфері працевлаштування іноземців.

Забезпечення працевлаштування випускників. Одним із важливих положень Болонського процесу є орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання й уміння випускників повинні бути практично застосовані на користь усієї Європи. Усі академічні ступені й інші кваліфікації мають бути затребувані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощене. Для забезпечення визнання кваліфікацій планується повсюдне використання Додатка до диплома, який рекомендований ЮНЕСКО.

Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одним із головних завдань, що має бути вирішене в рамках Болонського процесу, є залучення в Європу більшої кількості студентів з інших регіонів світу. Вважається, що введення загальноєвропейської системи гарантії якості освіти, кредитної системи накопичення, легкодоступних кваліфікацій тощо сприятиме підвищенню інтересу європейських та інших громадян до вищої освіти [4].

Наступним кроком Європейської Спільноти до створення Зони європейської вищої освіти стала конференція європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій 29-30 березня 2001 року у м. Саламанка, в якій взяли участь представники майже 300 європейських вищих навчальних закладів з метою підготувати свої пропозиції до празької зустрічі міністрів вищої освіти країн-учасниць Болонського процесу. Значення цього форуму в тому, що його учасники домовилися про цілі, принципи та пріоритети. Серед пріоритетів слід, на нашу думку, привернути увагу до таких принципів [5]:

Автономія з відповідальністю. Розвиток потребує, щоб у європейських університетів була можливість діяти відповідно до керівного принципу автономії у поєднанні з відповідальністю. Як автономні і відповідальні юридичні, освітні й соціальні об'єкти вони підтверджують свою прихильність

принципам Magna Charta Universitatum 1988 року і, зокрема, академічній свободі. Тому університети повинні мати право формувати свою стратегію, вибирати свої пріоритети в навчанні й провадженні наукових досліджень, витрачати свої ресурси, профілювати свої програми й встановлювати свої критерії для прийому професорів і студентів. Європейські вищі навчальні заклади готові до конкуренції вдома, у Європі й у світі, але для цього вони мають нагальну потребу в організаційній свободі, зрозумілих і доброзичливих рамках регулювання й достатньому фінансуванні. В іншому разі вони не будуть мати можливості для співпраці й змагання. Плани завершення створення Зони європейської вищої освіти залишаться невиконаними або спричинять нерівноправність конкуренції, якщо в багатьох країнах будуть здійснюватися безпосереднє регулювання, детальний адміністративний і фінансовий контроль стосовно вищої освіти.

Конкуренція, що підтримує якість вищої освіти, не відкидає співробітництва і не може бути зведена до концепції комерції. Університети в деяких країнах Європи знаходяться ще не в тому становищі, щоб конкурувати на рівних, перебуваючи, зокрема, віч-на-віч із небажаним впливом інтелекту у межах Європи.

Освіта як відповідальність перед суспільством. Зона європейської вищої освіти повинна будуватися на європейських традиціях відповідальності освіти перед суспільством; на широкому й відкритому доступі як до доступневого, так і післяступеневого навчання; на освіті для розвитку особистості й навчанні протягом усього життя; на громадянстві як короткочасної, так і тривалої соціальної доцільності.

Вища освіта, ґрунтована на наукових дослідженнях. Оскільки наукові дослідження є рушійною силою вищої освіти, то й створення Зони європейської вищої освіти має відбуватися одночасно й паралельно зі створенням Зони європейських наукових досліджень.

Організація диверсифікації. Європейська вища освіта завжди була різноманітною у частині мов, національних систем, ти-

пів інститутів, орієнтації профілів підготовки та навчальних планів. У той же час її майбутнє залежить від спроможності організувати цінне розмаїття так ефективно, щоб мати позитивні результати, а не труднощі, гнучкість, а не непрозорість. Вищі навчальні заклади хочуть користуватися конвергенцією, зокрема, у загальних поняттях, загальнодоступних у цій предметній галузі поза кордонами - і мати справу з розмаїтістю як з активом, а не як причиною для невизнання або винятку.

Ключовими питаннями конференції у м. Саламанці були також проблеми якості як формування довіри; сумісності; мобільності; сумісних кваліфікацій на доступневому і післяступневому рівнях; привабливості. Усі вищі навчальні заклади - учасники конференцій - звернулися до урядів з проханням полегшувати і заохочувати зміни, забезпечувати рамки для координації і керівництва зближенням із врахуванням національних і європейських особливостей. Вони підтверджують свою здатність і готовність ініціювати і підтримувати прогрес спільними зусиллями: здійснити переоцінку вищої освіти і наукових досліджень для всієї Європи; реорганізувати вищу освіту загалом і поновити програми зокрема; розвивати й базувати вищу освіту на основі наукових досліджень; виробити взаємоприйнятні механізми для оцінки, гарантії і підтвердження якості; послуговуватися загальними термінами європейського виміру і забезпечувати сумісність різних інститутів, програм, ступенів; сприяти мобільності студентів, персоналу й можливості працевлаштування випускників у Європі; підтримувати зусилля з модернізації університетів у країнах, де існують значні проблеми щодо входження в Зону європейської вищої освіти; провадити зміни, будучи відкритими, привабливими, конкурентоспроможними вдома, в Європі й у світі; дотримуватись позиції, що вища освіта має бути відповідальною перед суспільством.

У м. Саламанка європейські вищі навчальні заклади та їх представницькі організації підтвердили своє зобов'язання досягти єдиного Європейського простору вищої освіти до кінця десятиріччя. У висновках цієї конвенції: міністри погодилися з важливістю підвищення привабливості та конкурентоспроможності європейської вищої освіти для студентів

з Європи й усього світу і закликали до розвитку всесвітньої загальної системи кваліфікацій і схеми європейської якісної сертифікації як інструменту досягнення привабливості; закликали також до співробітництва між європейськими країнами щодо транснаціональної освіти; серед інструментів, спроможних підвищити як мобільність, так і привабливість, виділено розвиток модулів, курсів та навчальних планів, які є європейськими за змістом, орієнтацією та організацією, особливо щодо уніфікації наукових ступенів.

Через два роки після підписання Болонської декларації і через три роки після Сорбонської декларації міністри вищої освіти Європи, які представляли 32 країни, що підписали документи, зібралися у Празі у травні 2001 року з метою проаналізувати досягнення та визначити напрями й пріоритети на найближчі роки щодо розвитку процесу. Міністри знову підтвердили свою відданість меті створення Європейського простору вищої освіти до 2010 року. Вибір Праги для проведення цієї зустрічі - це символ їх намірів залучити до цього процесу всю Європу в світлі розширення СС.

За наслідками зустрічі було прийняте Празьке комюніке міністрів вищої освіти європейських країн [6]. Міністри підтримали та розглянули звіт "На шляху Болонських домовленостей", замовлений утвореною після Болонської зустрічі робочою групою, і дійшли висновку, що закладені Болонською декларацією цілі отримали широке визнання, і їх взято за основу для розвитку вищої освіти більшістю країн, які підписали декларацію, університетами та іншими закладами вищої освіти. Міністри знову підтвердили, що слід і надалі докладати зусиль до забезпечення мобільності студентів, викладачів, науковців та адміністративних працівників з метою надання можливості скористатися багатством Європейського простору вищої освіти, включаючи демократичні цінності, розмаїття культур, мов та систем вищої освіти.

Міністри звернулися до матеріалів з'їзду вищих навчальних закладів Європи, що відбувся 29-30 березня в Саламанці, та рекомендацій з'їзду студентів Європи, який проводився в Гетеборзі 24-25 березня, схвально висловилися з приводу

активної участі в Болонському процесі Європейської асоціації університетів і національних студентських спілок Європи. Також було відзначено і схвалено багато інших ініціатив, спрямованих на подальше просування цього процесу. Міністри додатково відзначили конструктивну допомогу Європейської Комісії.

Міністри зазначили, що в більшості країн енергійно і широко проводилися заходи, рекомендовані в декларації щодо структури наукових ступенів і звань. Особливо схвально відзначено енергійну роботу з гарантій якості. Учасники форуму визнали потребу у співпраці щодо подолання труднощів, пов'язаних з транснаціональною освітою, а також у забезпеченні післядипломного навчання.

Вони підтримали думку про те, що вищу освіту слід розглядати як суспільне благо, що вона є і залишатиметься громадянським обов'язком і що студенти є повноправними членами вузівської спільноти. З цього погляду міністри прокоментували такі подальші дії:

Прийняття системи зрозумілих і подібних ступенів. Міністри закликали університети та інші заклади вищої освіти всіляко використовувати наявні національні законодавства та європейські інструменти, покликані спростити академічне та професійне визнання курсових дисциплін, учених ступенів та різних нагород з тим, щоб громадяни могли ефективно використовувати свою кваліфікацію, компетенцію та вміння на всій території Європейського простору вищої освіти. Міністри закликали наявні організації і мережі, такі, як NARIC і ENIC, сприяти на інституційному, державному і європейському рівнях простому, швидкому і справедливому визнанню, відзначаючи розмаїття кваліфікацій.

Прийняття системи, яка б, головним чином, ґрунтувалася на двох основних циклах. Міністри із задоволенням відзначили, що поставлену мету - поділити курс вищої освіти на два цикли, розрізняючи вищу освіту бакалаврського та магістерського циклу - ґрунтовно розглянуто й обговорено. Низка країн уже прийняла цю структуру, інші ж розглядають

її з великою зацікавленістю. Важливо зазначити, що у багатьох країнах ступені "бакалавра" і "магістра" або аналогічні двоступеневі кваліфікації можна здобути як в університетах, так і в інших вищих навчальних закладах.

Запровадження системи кредитів. Міністри наголосили, що для кращої гнучкості в навчанні і кваліфікаційних процесах потрібно прийняти загальновизнані характеристики кваліфікації, підкріплені кредитною системою на зразок ECTS або іншою ECTS-подібною, яка, за потреби, дозволить переведення та виконуватиме функцію нагромадження. Разом із загальновизнаними системами гарантування якості такі інструменти полегшать доступ студентів до європейського ринку праці і посилять сумісність, привабливість і конкурентоспроможність європейської вищої освіти. Усебічне використання такої системи кредитів у поєднанні з Додатком до диплома прискорить рух у цьому напрямі.

Забезпечення мобільності. Міністри підтвердили, що мета - поліпшити мобільність студентів, викладачів, науковців та адміністративних працівників, поставлена в Болонській декларації, має надзвичайне значення. Вони наголосили на своїй рішучості домогтися усунення будь-яких перепон щодо вільного пересування студентів, викладачів, науковців та адміністративних працівників і відзначили соціальне значення мобільності. Вони також звернули увагу на можливість мобільності, запропоновані програмами Європейського Співтовариства, і успіхи, досягнуті в цій галузі, наприклад, запровадження плану дій з мобільності (Mobility Action Plan), ратифікованого Радою Європи у Ніцці 2000 року.

Навчання протягом усього життя. Навчання протягом усього життя - невід'ємний елемент європейського простору вищої освіти. У майбутній Європі, де знання становитимуть основу суспільства і господарства, потрібна стратегія побудови системи після дипломного навчання для подолання проблеми конкурентоспроможності, застосування нових технологій та поліпшення єдності суспільства, рівних можливостей і якості життя.

Заключне комюніке зборів спостерігачів за Болонським процесом у Празі 2001 року підкреслило важливість навчання протягом усього життя як основного елемента Європейського простору вищої освіти. Навчання протягом усього життя містить усі фази навчання, починаючи з дошкільного до післяпенсійного, і покриває весь спектр формального та неформального навчання. Цей задум виконується завдяки поєднанню загальної та професійної освіти. Структура навчання протягом усього життя має бути розвиненою так, щоб будь-хто міг вибирати навчальне середовище, роботу, регіон та країну для вдосконалення своїх знань, умінь та компетенцій, їх оптимального застосування. Важливою умовою реалізації навчання протягом усього життя є розвиток гармонійної системи кредитів, яка дозволяє оцінювати та впізнавати дипломи та сертифікати, отримані у школі, університеті та в структурах навчання, заснованого на праці. У цьому випадку взаємозалік кваліфікацій між школами, університетами та роботою може бути забезпечений. Із продовженням навчання та подальшим тренуванням, звичайно, збільшується бажання змагатися та використовувати нові технології, які є основними досягненнями стратегічних цілей Європи. Як наслідок, європейські країни матимуть суспільство з вищою освітою і будуть спроможні змагатися за лідерство.

Вищі навчальні заклади і студенти. Міністри зауважили, що залучення університетів та інших вищих навчальних закладів, а також студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів у створенні і формуванні Європейського простору вищої освіти потрібне і бажане. Заклади освіти продемонстрували, яку велику увагу вони приділяють утворенню подібного і доцільного, до того ж різнопланового і демократичного Європейського простору вищої освіти. Міністри наголосили, що в Європейському просторі вищої освіти якість - це основоположна умова довіри, відповідності, мобільності, подібності і привабливості.

Міністри заявили, що студенти повинні активно впливати на організацію і зміст освіти в університетах та інших вищих навчальних закладах. Вони також підтвердили важливість брати до уваги соціальний аспект Болонського процесу.

Поліпшення привабливості Європейського простору вищої освіти. Міністри дійшли згоди щодо важливості підвищення привабливості європейської вищої освіти для студентів європейських та інших країн. Зрозумілість і подібність європейських дипломів у світі мусять бути підкріплені розробленням спільної системи кваліфікацій, системою механізмів гарантування якості та акредитації (сертифікації), а також більшими зусиллями щодо поширення інформації.

Надзвичайно знаковою подією на шляху створення Європейського простору вищої освіти стала Берлінська конференція міністрів вищої освіти Європи 18-19 вересня 2003 року [7], у якій взяли участь міністри вищої освіти 33 європейських країн. Метою конференції була оцінка досягнутих успіхів та встановлення пріоритетів і нових завдань на наступні роки в контексті Болонського процесу, а також визначення шляхів у перетворенні Європи на найбільш конкурентну динамічну спільноту.

Учасники конференції наголосили: згідно з принципами автономії навчальних закладів відповідальність за якість вищої освіти передусім лежить на кожному окремому навчальному закладі і, таким чином, забезпечується можливість перевірки якості системи навчання в національних рамках.

Отже, вони наголошували, що до 2005 року необхідно впровадити систему "двох циклів" і забезпечити національні системи гарантії якості, які мають включати: визначення відповідальності органів та навчальних закладів, які беруть участь у діяльності; оцінку програм закладів, яка передбачає внутрішній контроль, зовнішню перевірку, участь студентів та публікацію результатів; систему акредитації, сертифікації або подібні процедури; міжнародну участь, співпрацю та створення спілок.

Серйозна увага була приділена також: прийняттю системи, що базується на двох рівнях; підвищенню мобільності; створенню кредитної системи; визнанню ступенів: прийняття порівнянної та легко зрозумілої системи ступенів; впровадженню європейської тематики у вищу освіту; можливості навчатися протягом усього життя.

З огляду на цілі, установлені до 2010 року, очікувалася перевірка результатів Болонського процесу, яка дозволить одержати достовірну інформацію про реальний прогрес, а також дасть можливість у разі потреби внести корективи. Міністри визначили групу контролю для організації перевірки під час саміту 2005 року та для підготовки детального звіту за такими пріоритетними напрямками: гарантія якості; система двох циклів; визнання курсів і періодів навчання.

Отже, країни-учасниці були готові надати доступ до потрібної інформації для проведення відповідних досліджень. Доступ до банків даних було полегшено. На Берлінській конференції міністрів вищої освіти Європи була затверджена Програма дій до 2005 року [8]. Очікувалось отримати докладні звіти щодо зробленого в кожній країні за цими трьома напрямками.

Стосовно гарантії якості міністри наголосили, що, згідно з нашими принципами інституційної самостійності, обов'язкову відповідальність за гарантію якості вищої освіти буде покладено на саму інституцію. Вони домовилися, що до 2005 року всі національні системи гарантії якості мають містити: визначення відповідальності задіяних органів та інституцій; оцінювання програм та інституцій, включаючи внутрішній доступ, зовнішній огляд, участь студентів та публікації результатів; систему акредитації, сертифікат або порівнянні інституції; міжнародну участь, співпрацю та взаємоінформування.

Міністри взяли на себе реалізацію системи двох циклів "бакалавр" і "магістр" до 2005 року. У цьому контексті міністри розробили структуру кваліфікацій на національному та європейському рівнях. Такі структури кваліфікацій складають на основі обсягу робіт, рівня, результатів, компетенції та профілю навчання.

Окремо від цих трьох найважливіших початкових вимог міністри зазначили, що корисно було б встановити близькі зв'язки між Європейським простором вищої освіти та Європейським простором дослідницької діяльності в "Європі

знань". Але вони не стали зупинятися на розвитку тільки цих двох основних циклів вищої освіти, а вирішили додати рівень докторантури як третій цикл Болонського процесу.

Берлінське комюніке складається, як і Болонська декларація та Празьке комюніке, з довідкової інформації та рекомендацій щодо подальших дій, таких, як запровадження програм навчання протягом усього життя, ECTS, удосконалення європейської вищої освіти тощо. Однак комюніке - це також виконання дій з трьох обов'язкових напрямів.

Наступним кроком на шляху формування загальноєвропейського простору вищої освіти була конференція міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти, що проходила 19-20 травня 2005 року у м. Берген. Учасники конференції прийняли Комюніке "Загальноєвропейський простір вищої освіти - Досягнення цілей" [9]. Особливістю названого документа є те, що учасники конференції схвалили приєднання до Болонського процесу нових країн-учасниць, у тому числі України. Вони підтвердили взяті раніше зобов'язання координувати впроваджувану політику впродовж реалізації Болонського процесу задля досягнення кінцевої мети - створення Загальноєвропейського простору вищої освіти до 2010 р., допомогти новим країнам-учасникам забезпечити виконання цілей Болонського процесу.

Визначальним став висновок конференції про те, що ключове місце у Болонському процесі відводиться вищим навчальним закладам, їх співробітникам та студентам. Їхня роль у реалізації Болонського процесу наразі стає ще більш важливою, і оскільки необхідні законодавчі перетворення вже переважно завершені, пролунав заклик активізувати роботу щодо створення Загальноєвропейського простору вищої освіти. Вітались зусилля, пов'язані з реалізацією Болонського процесу, яких вочевидь докладають вищі навчальні заклади всієї Європи. До того ж відзначалось, що потрібен час для оптимізації впливу структурних змін на навчальні плани та, відповідно, для забезпечення надання і отримання знань на інноваційній основі, чого і потребує Європа.

Учасники конференції проаналізували стан реалізації завдань у контексті впровадження системи Загальноєвропейського простору вищої освіти за 2003-2005 рр. Поряд з цим в Комюніке акцентувалася увага на проблемі впровадження дворівневої системи ступенів, була затверджена національна система кваліфікацій у Загальноєвропейському просторі вищої освіти, що охоплює три цикли, (включаючи, в рамках національних особливостей, можливість прискореного здобуття вищої освіти, пов'язаної з першим циклом), єдині ідентифікатори за кожним циклом, які базуються на знаннях та вміннях, отримуваних у результаті навчання, а також шкалу кредитів у першому та другому циклі. Було вирішено розробити до 2010 р. національні системи кваліфікацій, сумісні з наднаціональною системою кваліфікацій у Загальноєвропейському просторі вищої освіти, розпочати роботу над цим питанням до 2007 р.

Центральне місце у роботі конференції було приділено оцінюванню заходів для впровадження системи якості, що базується на критеріях, визначених у Берлінському комюніке, і передбачає широку співпрацю, включаючи мережеве співробітництво. Проте все ще нагальним залишалось досягнення більшого прогресу, зокрема в тому, що стосується участі студентів та міжнародної співпраці. Більше того, пролунав заклик вищих освітніх закладів стосовно подальшого підвищення якості їхньої діяльності шляхом систематичного впровадження внутрішніх механізмів її забезпечення за прямого взаємозв'язку із зовнішньою системою забезпечення якості.

Учасники конференції схвалили принцип Загальноєвропейського реєстру агентств із забезпечення якості на основі аналізу, проведеного в національних межах, та закликали Європейську мережу забезпечення якості (ENQA) спільно з Європейською асоціацією університетів (EUA), Європейською асоціацією вищих навчальних закладів (EURASHE) і Об'єднанням національних студентських спілок (ESIB) розробити практичні кроки з подальшого впровадження зазначених заходів та подати через Групу супроводу звіт за результатами цієї роботи.

Учасники конференції позитивно оцінили роботу щодо визнання ступенів та термінів навчання, яка впроваджена в 36 із 45 країн-учасниць, що ратифікували Лісабонську конвенцію. Відмічалось, що учасники конференції беруть на себе зобов'язання забезпечити повномасштабне впровадження визначених у Конвенції принципів та належним чином інкорпорувати їх у національні законодавства.

Значна увага в комюніке "Загальноєвропейський простір вищої освіти - Досягнення цілей" було приділено майбутнім викликам та пріоритетам вищої освіти та дослідницькій діяльності. Зокрема відмічалось, що ключовою складовою докторантури є поглиблення знань шляхом проведення оригінальних авторських досліджень. Беручи до уваги необхідність структурованих докторських програм та потребу в прозорому нагляді та оцінюванні, у Комюніке констатувалось, що звичайне робоче навантаження за третім циклом навчання у більшості країн становить 3-4 роки роботи. Було привернуто увагу університетів до необхідності забезпечити в рамках відповідних докторських програм міждисциплінарне навчання та розвиток замінюваних вмій та навичок, які б максимально відповідали потребам ринку праці.

Важливе місце в Комюніке зайняло відображення соціальної складової Болонського процесу, а також мобільності студентів та працівників вищих навчальних закладів між країнами-учасницями, що залишається одним з ключових завдань Болонського процесу. Свідомі того, що на цьому шляху ще треба подолати чимало перешкод, автори Комюніке підтвердили взяті зобов'язання сприяти, в тому числі й спільними зусиллями, якщо це доцільно, доступності та зручності грантів та позик з тим, щоб забезпечити справжню мобільність у рамках Загальноєвропейського простору вищої освіти. Були висловлені наміри активізувати зусилля для того, щоб усунути перешкоди мобільності через полегшення видачі віз і дозволів на роботу та заохочення до участі у програмах мобільності.

У прийнятому в Бергені документі проведено аналіз здобутків за період до 2007 року та підготовки освітніх закладів

до розбудови Загальноєвропейського простору вищої освіти на основі принципів якості та прозорості до 2010 року.

У травні 2007 р. у м. Лондоні конференція міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти, прийняла надзвичайно важливий спільний документ - Коментарі "На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації", в якому відмічалось: "Досягнення останніх двох років значно наблизили нас до реалізації ідеї Європейського простору вищої освіти (ЄПВО). Спираючись на багату та різноманітну європейську культурну спадщину, ми створюємо ЄПВО, що базується на інституційній автономії, академічній свободі, рівних можливостях та демократичних принципах, які сприятимуть мобільності, підвищуватимуть можливості працевлаштування, а також привабливість та конкурентоспроможність Європи. Коли ми дивимося в майбутнє, ми розуміємо, що в світі, який постійно змінюється, зростатиме потреба в адаптації наших систем вищої освіти, підтримці конкурентоспроможності ЄПВО, а також можливості ЄПВО належним чином відповідати на виклики глобалізації. Ми розуміємо, що у найближчій перспективі запровадження Болонських реформ - це нелегке завдання, і вдячні всім учасникам за підтримку і виконання своїх зобов'язань. Ми вдячні за внесок робочих груп та семінарів, які сприяють просуванню Болонських реформ. Ми погоджуємося працювати надалі разом як партнери, допомагаючи один одному у досягненні спільної мети й обмінюючись корисним досвідом.

Ми знову підтверджуємо наші зобов'язання підвищувати порівнянність і відповідність систем вищої освіти, одночасно поважаючи їхню різноманітність. Ми усвідомлюємо важливість впливу вищих навчальних закладів на розвиток наших суспільств, що ґрунтуються на традиціях, які є ключовими для навчання, дослідження, творчості і передачі знань, а також для визначення і передачі цінностей, які є основоположними для нашого суспільства. Наша мета - забезпечити продовження виконання вищими навчальними закладами своїх цілей у повному обсязі. Ці цілі включають підготовку студентів до життя в якості активних громадян демократич-

ного суспільства, побудови їх майбутньої кар'єри, а також забезпечення можливостей для особистісного розвитку; побудову і вдосконалення широкої та сучасної бази знань, стимулювання дослідницької діяльності і використання інновацій" [10]. Були проаналізовані успіхи і проблеми на шляху реалізації ідеї Європейського простору вищої освіти і привернута увага до мобільності викладацького складу, студентів і випускників, що створює можливості для особистісного розвитку, розвитку міжнародної співпраці між фізичними особами та установами, поліпшення якості вищої освіти і наукової діяльності та сприяння європейському виміру.

Відмічалось, що багато успішних кроків робиться на шляху до досягнення поставленої цілі - створення Єдиного простору вищої освіти, що базується на трицикловій системі ступенів як на рівні країн, так і на рівні навчальних закладів. Значно зросла кількість студентів, які були зараховані на навчальні курси перших двох циклів, а також спостерігається зменшення кількості структурних перешкод при переході від циклу до циклу. Зросла кількість структурованих докторських програм. Підкреслювалась важливість внесення змін до навчальних програм з метою приведення кваліфікацій у відповідність із потребами ринку праці та уможливлення подальшого навчання. У майбутньому треба зосередити зусилля на усуненні перешкод у рівному доступі до освіти та переході від циклу до циклу, на належному впровадженні Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS), що ґрунтується на результатах навчання та навчальному навантаженні студентів.

Була приділена увага питанням визнання кваліфікацій вищої освіти і періодів навчання, шляхів гнучкого навчання впродовж життя, питанням забезпечення якості в ЄПВО. Акцентована увага на проблемах розробки та підтримки докторських програм, що базуються на загальній системі кваліфікацій, і привернута увага до вищих навчальних закладів з проханням докласти зусиль щодо запровадження докторських програм як складової власної стратегії та політики, а також розробити відповідні шляхи побудови кар'єри та надати можливості кар'єрного зростання для докторантів та дослідників-початківців.

Особливістю Лондонського комюніке став аналіз ситуації і пошуки шляхів подолання проблем у контексті глобалізації. Зокрема, приверталася увага до продовження ефективної роботи за такими основними стратегічними напрямками: поліпшення інформування про ЄПВО; сприяння поліпшенню привабливості та конкурентоспроможності ЄПВО; посилення співробітництва на основі партнерства; інтенсифікація стратегічного діалогу; поліпшення процедури визнання.

Пріоритетами на 2009 рік визначалися мобільність, соціальний вимір, збір інформації, можливість працевлаштування та пристосування Європейського простору вищої освіти до проблем у контексті глобалізації.

Важливим інструментом впровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС) став "Довідник користувача 2009", який був ухвалений у Брюсселі 6 лютого цього ж року [11].

Черговим кроком на шляху реалізації Єдиного європейського освітнього простору став форум, що відбувся у Лувені-ла-Ньов 29 квітня 2009 р. У ньому взяли участь міністри вищої освіти, голови делегації 46 європейських країн-учасниць Болонського процесу та представники інших країн. Він отримав назву Болонський стратегічний форум [12]. У Декларації форуму були виділені питання глобальної співпраці і партнерства у вищій освіті з метою розвитку партнерства з країнами усього світу. 11-12 березня 2010 р. у Будапешті та Відні відбулися зустрічі міністрів, які відповідають за вищу освіту у країнах-учасницях Болонського процесу, за участі 47 членів. У Будапештсько-Віденській декларації про створення Європейського простору вищої освіти [13] відмічалось, зокрема, що:

- новостворений Європейський простір вищої освіти, будучи безпрецедентним прикладом регіональної, транс-кордонної співпраці у сфері вищої освіти, спричинив значну зацікавленість у інших частинах світу і зробив європейську вищу освіту помітнішою на світовій мапі;
- необхідно прислухатися до критики серед працівників вищих навчальних закладів та студентів щодо необ-

хідності коректив і подальшої роботи за участі працівників вищих навчальних закладів і студентів на європейському, національному і, особливо, інституційному рівнях для побудови Європейського простору вищої освіти;

- слід збільшити зусилля для завершення реформ, які вже проводяться, щоб надати можливість студентам і викладачам бути мобільними, поліпшити викладання та навчання у вищих навчальних закладах, підвищити можливості працевлаштування випускників, а також забезпечити якісну вищу освіту для всіх. На національному рівні необхідно поліпшення взаємодії та розуміння Болонського процесу серед усіх зацікавлених сторін і в суспільстві в цілому;

- необхідно визнавати ключову роль академічної спільноти - керівників закладів, викладачів, дослідників, адміністративного персоналу та студентів - у формуванні Європейського простору вищої освіти, забезпечуючи тих, хто навчається, можливостями для отримання знань, умінь і компетенції для побудови їхньої кар'єри та життя як громадян демократичних країн, а також для їх особистісного розвитку;

- слід збільшити зусилля у вирішенні проблем у контексті соціального виміру для забезпечення рівних можливостей отримання якісної освіти, звертаючи особливу увагу на мало представлені групи;

- слід запровадити додаткові методи роботи, такі, як взаємне навчання, навчальні візити та інша діяльність для поширення інформації щодо розширення та зміцнення Європейського простору вищої освіти і його взаємодії з європейським дослідницьким простором.

Список використаних джерел

1. Сорбонська декларація "Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти". - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sumymolod.eu/index.php/useful-information/58-bologna-process/84-bologna-process>
2. Болонська декларація "Зона європейської вищої освіти: спільна декларація європейських міністрів освіти". [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nau.edu.ua/uk/EduProcess/Bologna/Text/Bologna/>
3. Там само.

-
4. Там само.
 5. Спільний документ Конференції європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/salamanca_convention.pdf
 6. Празьке комюніке міністрів вищої освіти європейських країн. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolon/3/>
 7. Створення Європейського простору вищої освіти. Берлінське комюніке конференції міністрів вищої освіти. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolon/5/>
 8. Там само.
 9. Комюніке Конференції міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти "Загальноєвропейський простір вищої освіти - Досягнення цілей". - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_576
 10. Лондонське комюніке Конференції міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти "На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації". - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nau.edu.ua/en/EduProcess/Bologna/London/>
 11. Довідник користувача Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/newstmp/20Q91/1211/ECTS_users_guide_final_ua.pdf
 12. Болонський стратегічний форум. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nmu.edu.ua/bolon.php>
 13. Будапештсько-Віденська декларація про створення Європейського простору вищої освіти. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nau.edu.ua/en/EduProcess/Bologna/budviddek/>

(Геополітика України: історія і сучасність: зб.наук.праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Підвищення якості освіти в університетах» (Ужгород (Україна) – Кошице (Словаччина)). – Вип.6. – Ужгород: ЗақДУ, 2011. – С.55-82.)